

ВІЙНА ПОЗА ВІЙНОЮ, АБО ЧИ МОЖЛИВА ВТЕЧА ВІД ТРАВМИ (ЗА РОМАНОМ ГАСЬКИ ШИЯН ЗА СПИНОЮ)

ОКСАНА ПУХОНСЬКА

Національний університет „Острозька академія”, Острог – Україна
oksana.pukhonska@oa.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-0543-4847>

WOJNA ZA STREFĄ WALKI ALBO CZY JEST MOŻLIWA UCIECZKA OD TRAUMY (WEDŁUG POWIEŚCI HAŚKI SZYJAN ZA PLECAMI)

OKSANA PUCHOŃSKA

Narodowy Uniwersytet „Akademia Ostrogska”, Ostróg – Ukraina

STRESZCZENIE. Podejmowane w kulturze ukraińskiej próby refleksji oraz przepracowania traumatycznego doświadczenia totalitarnej przeszłości są uwidaczniane w pojawiających się ostatnio tekstach literackich. Większość z nich odzwierciedla najbardziej aktualne problemy teraźniejszości w świetle doświadczeń traumatycznych, spowodowanych radziecką polityką represyjną wobec narodu ukraińskiego w XX wieku. Dzisiejsza wojna rosyjsko-ukraińska, która rozpoczęła się w Donbasie w 2014 roku, jest niczym innym, jak walką przeciwko narzuconej przez Rosję wizji tożsamości oraz próbą odzyskania przez Ukraińców właściwego obrazu pamięci historycznej. Ta kwestia jest poruszana na różnych poziomach przez przedstawicieli różnych pokoleń. Jednak dla generacji najmłodszej stanowi chyba największe wyzwanie, o czym dobitnie świadczy analizowana w artykule powieść Haški Szyjan *Za plecami*. W tej powieści obserwujemy rzeczywistość poprzez spojrzenie młodej dziewczyny, która próbuje odzyskać równowagę psychiczną po bezpośrednim doświadczeniu wojny.

Słowa kluczowe: literatura, wojna, trauma, pamięć, tożsamość narodowa

WAR OUTSIDE THE WARZONE, OR IS IT POSSIBLE TO ESCAPE TRAUMA (BASED ON HASKA SHYIAN'S NOVEL *BEHIND THE BACK*)

OKSANA PUKHONSKA

The National University of Ostroh Academy, Ostroh – Ukraine

ABSTRACT. Attempts in Ukrainian culture to reflect on and rework the traumatic experience of the totalitarian past have been portrayed in recently published literary texts. The majority of these reflect the most topical issues of the present in light of the traumatic experience caused by repressive Soviet policies against the Ukrainian people during the 20th century. Today's Russian-Ukrainian war, which began in the Donbas in 2014, is nothing less than a struggle against Russia's imposed vision of identity and an attempt by Ukrainians to reclaim the proper image of historical memory. This issue is addressed on different levels by representatives of different generations. However, it is perhaps the most challenging for the youngest generation, as is clearly evidenced by Haska Szyjan's novel *Behind the Back*, which is analyzed in the article. In this novel, we observe reality through the eyes of a young girl trying to regain her mental balance after directly experiencing the war.

Keywords: literature, war, trauma, memory, national identity

Пам'ять травми

Українська травматична пам'ять радянського минулого в контексті війни на Донбасі набуває найвиразніших ознак за весь період Незалежності. По-перше, суспільство чи не вперше чітко окреслює для себе сутність та важливість цього явища в умовах чергового ризику втрати державності. По-друге, зовсім по-іншому осмислюються роль, значення і наслідки тоталітарного досвіду для сучасних національних пріоритетів – ідентичності, культури, політики, економіки тощо. По-третє, на різних рівнях (науковому, мистецькому, культурному) відкриваються і осмислюються ті події та факти минулого, які були витіснені з нього чи то через ідеологічну політику радянського режиму, чи через затінення їх ближчими в часі й важливішими подіями, чи, що найбільш потребує уваги, через їхній травматичний характер. Зрештою, посттоталітарна пам'ять в українській літературі представлена саме травматичними дискурсами культури, які цілком дисонують із часом присутнім у старшого покоління виявом ностальгії.

У пропонованому дослідженні явище травматичного досвіду невід'ємно пов'язане з поняттям пам'яті, частиною, а навіть дієвим механізмом якої цей досвід є, незважаючи на тривалі процеси замовчування, витіснення чи,

рідше, переосмислення. Художня література упродовж останніх двох десятиліть досить гостро реагує на потреби втраченої/витісненої пам'яті. Така тенденція формується унаслідок тяжіння національної самосвідомості до відновлення української ідентичності. А це, своєю чергою, провокує потребу заповнення історичних прогалів, навіть якщо за ними стоять події, відкриття яких різко контрастує з сучасними уявленнями суспільства про національне минуле і майбутнє. Через те широкої популярності набули твори про жорстоку більшовизацію України та активний спротив щодо неї (*Розколоте небо* Світлани Талан, *Чорний ворон* та *Маруся Василя Шкляра*), Голодомор та радянський терор (*Тема для медитації* Леоніда Кононовича, *Солодка Даруся* Марії Матіос), ГУЛАГ (*Лицарі любові і надії* Лесі Романчук, *Червоний Андрія Кокотюхи*), Другу світову війну (*Музей покинутих секретів* Оксани Забужко, *Чорний ліс* Андрія Кокотюхи, *Соло для Соломії Володимирівни Лиси*, *Танго смерті* Юрія Винничука). Більшість із цих творів вважають продуктом масової літератури. Утім, це не применшує ні естетичного, ні культурного їхнього значення. Що більше, розраховані на широкий загал, практично всі ці тексти написані на основі вивчення їхніми авторами архівних матеріалів, свідчень очевидців подій, власного досвіду. Це є важливою запорукою формування не лише вузького інтелектуального, а й широкого загального дискурсу національної пам'яті.

Особливо важливою виявилася інтерпретація Другої світової війни в контексті подій сучасної російсько-української війни, яка триває від 24 лютого 2022 року. У сучасній війні Україна відстоює не лише суверенітет держави й легітимність народу, а й виборює право на власне трактування історичної пам'яті, протиставлене тому, що було накинута радянською ідеологією та досі актуальне у свідомості російського суспільства. У цьому сенсі можна твердити, що предметом конфлікту є не лише сучасність, а й минуле, точніше, його концептуальна репрезентація.

На підставі численних літературних текстів, опублікованих упродовж останніх п'яти років, можна твердити про загострене відчуття ідентичності, зокрема конфлікт двох принципово відмінних її форм – української та радянської. При цьому друга форма, особливо у свідомості молодого покоління, представлена радше як тотожність гібридна, асоційована її адептами з Росією і російсько-радянською риторикою про „єдиний народ”, „єдину історію” тощо. Виявляється, що наріжним каменем спотикання в цій війні є винесена з минулого риторика демонізації ворога. Саме пам'ять Другої світової та гібридизовані в її світлі міфи про європейський, а відтак український „фашизм”, „бандитів-бандерівців” та „советських визволителів”, які нібито врятували Західну Україну і від „панського чобота”, і від „коричневої чуми”, відлунують в сучасних спробах зрозуміти та пояснити події актуальної російської агресії та українського спротиву щодо неї. Ревізію таких міфів прочитуємо в *Глобай-*

ську Євгена Положія, *Чорному сонці* Василя Шкляра, *Маріупольському процесі* Галини Вдовиченко, *Украх* Богдана Жолдака, у *Віршах з війни* Бориса Гумєнюка тощо.

Варто зазначити, що тема російсько-української війни в сучасній літературі відкриває не лише загальнонаціональні, а й індивідуальні, особисті травми, які в історіях героїв метонімічно проектується на суспільні проблеми періоду незалежності України. Особливо гостро це репрезентовано на прикладі покоління дітей 1990-х, які нині є чи не найактивнішими учасниками творення сучасної історії. Процес їхньої самоідентифікації нерозривно пов'язаний із пошуками тієї пам'яті, яка в їхніх уявленнях дає підстави до розуміння і себе, і актуальних проблем державної стагнації. А це засвідчує, що пам'ять є не стільки явищем, як конструктивним процесом, який, за переконанням Найджела Ханта, зазнає соціального і культурного впливу світу [Hunt 2010: 3]. Тому відшукування пам'яті минулого є водночас процесом відновлення її тяглості, в якому фіксація актуальних подій займає вагоме місце. Репрезентабельними у цьому вимірі є вже згадані вище романи *Маріупольський процес* Галини Вдовиченко, *Життя P.S.* Валерії Бурлакової, *АМОР[Т]Е* Олександри Іванюк.

Усе більшої ваги набуває – в контексті війни – солідаризація народу довкола образу власного минулого, виявлення загальноукраїнських суспільно-психологічних, ментальних і культурних особливостей, що здатні об'єднувати представників різних регіонів, соціальних груп та поколінь. Роман *За спиною* Гаськи Шиян – один із тих текстів, які акцентують увагу саме на таких особливостях. Твір став резонансним як у європейських читацьких колах (був відзначений популярною літературною премією Європейського Союзу), так і в Україні (літературна премія „Еспрессо. Вибір читачів 2019”). Зміст роману, на перший погляд доволі контроверсійний, оскільки руйнує звичне амплуа баталістичного сюжету. Авторка відмовилась від зображення героя війни і подій у зоні безпосереднього зіткнення. Натомість вона пропонує образ героїні, що переживає і проживає цю війну в тиловому місті, беручи на себе часто подвійний тягар – жити у світі постійного хвилювання за близького на фронті і водночас у світі перманентного напруження, тому що війна триває всюди, навіть там, де немає бойових дій. Саме на цьому акцентує Валерія Середа в рецензії на досліджуваний текст [Середа 2020].

Загалом літературно-критична рецепція твору переконує в тому, що Гасьці Шиян вдалося створити сюжет, максимально наближений до позафронтної дійсності, у якій люди живуть у стані тривалого психологічного конфлікту. На це звертають увагу зокрема Роксана Харчук [Харчук 2019] та Дар'я Харамурза [Харамурза 2019]. Попри те, що основна акція роману розігрується у Львові з усіма геопоетичними особливостями даного локусу, письменниці вдається зорієнтувати читача на надрегіональне сприйняття порушених про-

блем. Адже і зовнішній та культурний простір міста, який змінює війна на сході України, і психологічні рефлексії головної героїні Марти, і зміна доль та переконань інших жінок, у життя яких увірвалася війна, – проблеми спільного часу, але понад конкретним простором. Тетяна Гребенюк таку авторську стратегію вважає цілком удатною, оскільки Гаська Шиян, виходячи поза межі власне львівського тексту у психологічних рефлексіях своїх героїв, робить його зрозумілим і актуальним для ширшого геокультурного ареалу, „забезпечує йому вищий рівень емпатичності рецепції мешканцями інших регіонів України” [Гребенюк 2019: 7] і, зрештою, поза Україною.

Наукова студія цього твору передбачає розгляд його у психоаналітичній площині, а саме – як роману-ревізії травми, причому травми багатогранної: як на рівні цілого суспільства, так і окремої особистості, із притаманними цій ситуації гендерними особливостями рецепції проблеми. Варто зазначити, що саме травма, пережита внаслідок деконструктивного впливу кривавих подій ХХ століття, є визначальним чинником у процесах ревізії посттоталітарної пам’яті, оскільки ті витіснені із суспільної свідомості події минулого, внаслідок різних причин, пов’язані з утратами фундаментальних засад функціонування як суспільства, так і окремого індивіда. Ідеться передовсім про репресії цілого покоління, жорстокі вбивства сотень тисяч в’язнів тоталітарних режимів (тут, хоч і не рівноцінно, але маємо говорити як про радянський, так і про нацистський тоталітаризми), обмеження прав на визнання національної самобутності, заборону свобод віросповідання і слова. Отже, реконструкція української національної пам’яті, зокрема в художньо літературному дискурсі, відбувається здебільшого через відшукування та прочитання травматичної пам’яті. Важливо в цьому випадку те, що тексти останніх двох десятиліть засвідчують пріоритетність у цьому процесі підходу раціонального, який домінує над заангажовано-емоційним, тобто романтичним оплакуванням нещасливої долі. Така зміна літературної позиції засвідчує тенденцію до визнання реалістичного минулого, пов’язаного як із утратами цілих поколінь (передовсім інтелектуальної еліти), так і можливостей природного та цивілізаційного поступу, аргументованих причин і логічних наслідків його нездійсненості. В іншому випадку суспільство залишається приреченим на культурну амнезію, оскільки, як зауважує Домінік ЛаКапра,

коли втрату заступлено не-присутністю [...], то будь-який поступ заходить у глухий кут безкінечної меланхолії, неможливої жалоби і нерозвінчальних сумнівів, в основі яких усілякі спроби припрацювання минулого і його історичних втрат видаються неможливими чи завчасно зірваними [LaCapra 2015: 62].

Дослідженням культурного вияву травми, її свідомого чи несвідомого витіснення присвячено чимало психологічних, соціологічних, літературознавчих праць. Як відомо, саме травма минулого, спроби її виявлення і пропрацю-

вання були наріжним каменем розвитку психоаналізу З. Фрейда, К.-Г. Юнга, С. Шпільрайн, почасти Ж. Лакана, С. Жижека та ін. Соціокультурний та власне літературознавчий дискурс формують праці Н. Ханта, Дж. Беннет, Д. Ла-Капри, К. Карут. Українське літературознавство у цьому аспекті представлене працями Т. Гундорової, Н. Зборовської, А. Печарського. Психологічна травма минулого, отримана внаслідок певної події, визначає поведінку індивіда (соціуму), його сприйняття навколишньої дійсності, стосунки з оточуючими, негативну проекцію майбутнього.

Образ людини травмованої

Роман Гаськи Шиян акцентує увагу на спробах саморефлексії героїні, пошуку коду до дешифрування індивідуальної травми через травму суспільну і, навпаки, вияв загальнонаціональної травми через індивідуальні наративи пережитих кривд. Водночас авторка намагається привернути увагу до травми суспільства поза фронтом, до того, яким чином війна деформує звичні процеси його існування й виявляє давні кривди витісненої пам'яті. Така літературна нарація ставить перед дослідником подвійне завдання, а саме: по-перше, виявити особливості художньої рецепції проблеми суспільства поза фізичним фронтом, однак у вирі перманентної присутності війни як дискурсу; по-друге, з'ясувати особливості травми цілого покоління, яке фактично стало форпостом актуальних суспільних процесів, зокрема війни на Сході України.

Роман *За спиною*, з одного боку, цілком слушно вписувати в ряд численних творів, опублікованих останніми роками, які у різний спосіб описують травму бойових дій на Донбасі, досвід місцевого населення, власне воїнів та й цілого українського суспільства. З іншого боку, цей роман істотно відмінний від решти у плані інтерпретації війни як такої. Його основна мета – виявити психологічну реакцію на війну соціуму поза фронтом, тобто на території мирної України, показати її гібридний характер, коли перемога виявляється не спільною ціллю, а ефемерними, радше політичними гаслами, коли все частіше суспільство поза фронтом усвідомлює очевидні, на перший погляд, причини – перманентні амбіції Росії на повернення свого впливу в межах колишнього СРСР. У житті країни поза фронтом війна потроху втрачає значення мегаподії, а її відчуття переходить у буденність.

Твір Гаськи Шиян укотре засвідчує потребу проговорення актуальної травми як своєрідної культурної терапії і виявлення тих болючих точок суспільної свідомості, які, навіть попри контroversійний характер, визначають перспективи подальшого існування соціуму. Що більше, повертаючись до ключового питання проговорення травматичного досвіду історії, українська література останніх десятиліть запредентувала доволі важливий урок фіксації

актуальних подій та розбудови властивих культурних дискурсів з метою вбереження їх від перспективи забуття і витіснення. У цьому, власне, запорука не позірної втечі, а вирішення важливих питань, необхідних для перспективи здорового морального стану цілого суспільства. Н. Хант указує на репрезентацію як властивість людської природи, для якої нарація пам'яті є істотною функцією. На переконання дослідника, „ми послуговуємось і маніпулюємо власними спогадами свідомо чи підсвідомо для самопрезентації у світі” [Hunt 2010: 3]: із цим судженням не випадає сперечатися. У такому світлі художні тексти про війну, як і публіцистичні чи мемуарні твори, є і репрезентацією актуального травматичного досвіду в межах власне українського суспільства, і водночас – презентацією цього досвіду у світі, який після Другої світової та численних локальних воєн почасти навчився жити без вибухів. Утім, не всі дослідники погоджуються з потребою мистецької наративізації людини травмованої. Лі Гілмор, наприклад, уважає, що „репрезентативність формує простір нестабільності, що може призвести до того, що оприлюднена у публічному дискурсі приватність стає чимось безборонним і амбівалентним” [Gilmore 2015: 362]. Утім, свідоме замовчування травми передбачає так званий рух вперед із головою, оберненою назад. Невербалізований травматичний досвід стане тим силовим полем, яке перманентно притягатиме як індивіда, так і суспільство загалом. Приклад України в цьому випадку досить промовистий.

До моменту, коли війна і ризик втрати у ній близької людини не стосувалася безпосередньо головної героїні роману *За спиною*, саме така позиція була пріоритетною в її поведінці, з огляду на інші виміри травматичного невимовленого досвіду, про який ітиметься згодом. З моменту, коли її коханий Максим приймає повістку і йде на війну, переосмислення власного життя і його невіддільності від світу, в якому героїня живе, відбувається само собою, а проговорення власних рефлексій стає необхідністю. Гаська Шиян фіксує особливий досвід людей, коли сприйняття війни упродовж короткого часу кардинально змінюється. Якщо на початку конфлікту воно викликало відчуття шоку, то пізніше перетворюється у звичайність, що також викликає амбівалентне враження: війна набридає, від неї хочеться якнайдалі втекти. Письменниця вдається до своєрідної психологічної студії, що, як зауважив би К.Г. Юнг, виявляє те, що загалом „звичайній свідомості відоме, або принаймні є для неї можливим” [Юнг 2002: 123], з огляду на людську природу чи конкретні історичні обставини.

Героїня роману Марта – репрезентантка сучасного покоління, якому властивий космополітизм. Це покоління так званих номадів, як зауважив свого часу Ганс Трепте [Trepte: 2014], громадян світу, у сприйнятті яких культурні і національні кордони часто нівелюються. Однак авторка твору за напускною амбівалентністю цілком успішної молоді дівчини викриває прихованість глибоко

захованих травм, однією із яких стала неминуча причетність до війни. Марта провела туди коханого, і мимоволі його місце в житті героїні заступає те, що вона так довго не впускала у свій менш-більш усталений індивідуальний світ. Із вузького простору, який героїня створила як середовище самозбереження, обмеженого роботою в ІТ-компанії (світ гіперреальності, в якій пріоритетне значення мають абсолютно інші закони), затишною квартирою, у стінах якої є місце тільки світу на двох, вона опиняється у просторі соціальних проблем, війни, яка фізично далеко, однак метафізично – тут і всюди. У цьому випадку маємо ситуацію, коли, за Марком Зельтцером, травма виявляє цілковите нівельювання відмінностей між зовнішнім та внутрішнім світом суб'єкта [Seltzer 2015: 323], коли внутрішній світ розширюється до меж зовнішнього, а зовнішній – поглинає суб'єкта, стаючи частиною його травми. Так, Марта із власного простору потрапляє у світ, де „з-за кожного рогу нависають оголошення про збір коштів і заклики поставити лайк на фейсбуці, щоб отримати крутий комікс про Кіборгів” [Шиян 2019: 36]. Однак її неприйняття цієї реальності підтверджується гібридністю інформаційного процесу, коли за багатьма волонтерськими закликами стоять лише маркетингові технології, а війна з її наслідками смерті людей все більше перетворюється на медійний та рекламний фарс.

Марта намагається зрозуміти вибір коханого, підтримуючи його чесні поривання не піддатися корупційним спокусам та вберегти чоловічу й національну гідність, однак його приклад знецінюється, коли вона бачить, як у далекому тилу війни „юрба безтурботно дефілює під волання з військового намету” [Шиян 2019: 36], бо „це вже зовсім хибний контекст і невідповідний саундтрек, щоб плекати мою легенду” [Шиян 2019: 36]. Той світ, із якими стикається героїня роману, виявляє збайдужіння або напускний патріотичний пафос, за яким лише спроба самовиправдання власної не-участі у небезпечних, але важливих подіях національного масштабу. Коли одні воюють на Сході України проти вічного окупанта, інші цілком спокійно проводять час в дорогих фітнес-залах, ресторанах, салонах краси, час від часу перераховуючи мінімальні кошти на волонтерські рахунки чи продовжуючи твердити, як мантру: „Жалко, такую страну развалили в дев'яносто первом!” [Шиян 2019: 32]. Зрештою, до їхньої рації схиляється й сама Марта. Таку суспільну поведінку поза межами фронту можемо розцінювати також як психологічну спробу самозбереження перед травмою.

Маркетингове ставлення до національної трагедії війни виявляється здебільшого характерним для оточення героїні роману. Псевдопатріотизм, напівправа, псевдопозиція, прихована за кітчевими назвами алкогольних напоїв чи страв у закладах харчування типу „Хутін Пуїло”, „Горіла шина”, „Каратель”, „Кривавий москаль”, коли реальну сутність війни „заточують під фестивалі та сувенірку, яку голосними мотто запопадливо закликають купувати туристів” [Шиян 2019: 165], лише поглиблюють біль того, що насправді

переживає Марта. Травматичний стан Мартиної свідомості проявляється в парадоксальному висновку: „Роби, що хочеш, поки ти тут, а потім вбийся і стань ідолом?! А як рідним? Та кого то хвилює!” [Шиян 2019: 77]. Страх утрати межує з почуттям фрустрації у суспільстві, яке не хоче визнавати реальних загроз.

За роки двох світових воєн, системних криз і репресій в українців цілком природно виробився інстинкт самозбереження, коли витіснення травми через її забуття або незауважальність стає позірним рятунком. Війна на Донбасі, означена вище як війна за національну пам'ять і проти радянсько-російських ідеологічних міфів, прочитується у контексті пам'яті Другої світової, коли риторика „победи” і „дедов”, які воювали, супроводжує всі ідеологічні постулати ворога. Енн Епплбом акцентує увагу на тому, що Друга світова війна глибоко проникла в повсякденне життя саме через травму окупацій і депортацій на тлі бойових дій. А тому, на думку дослідниці, „постійне щоденне насильство настільки спотворило людську психіку, що деякі наслідки такого спотворення важко описати” [Епплбом 2017: 40]. Генетична та історична пам'ять цих подій, попри свою неповну інформаційну репрезентацію для сучасників, так чи так посилює інстинкт самозбереження, оскільки навіть локальна війна руйнує почуття безпеки і становить загрозу передовсім людському життю, яке, попри зміну філософських поглядів, залишається найвищою гуманістичною цінністю.

Отже, сама війна, представлена в романі *За спиною*, – це літературна рефлексія травми, якої зазнало українське суспільство упродовж останніх восьми років. Письменниця відобразила особливу реакцію на цю травму більшості населення, яке, будучи безпосередньо втягнутим у війну, намагається вберегтися від її нищівного психологічного впливу часом вкрай незрозумілою поведінкою. Важливість і оригінальність цього тексту полягає в тому, що авторка фіксує травматичний досвід і соціуму, й індивіда у вимірі, який передбачає кілька можливих інтерпретацій. По-перше, амбівалентна поведінка більшості населення, віддаленого від фронту, зумовлена, як уже було зазначено, інстинктом самозбереження – від болючого досвіду, оминати який не вдасться, з огляду на те, що чимало загиблих у війні на Сході походять із західноукраїнського регіону; це може бути хтось із рідних, близьких, знайомих, сусідів тощо. Окрім того, постійна наративізація актуальної травми в медіях, в акціях вшанування пам'яті загиблих, у меморіальних таблицях, некрополях на місцевих цвинтарях так чи так не дає змоги повністю ізолюватися від теми війни, яка насправді зовсім поруч. По-друге, події роману засвідчують вихід на соціальну арену покоління, для якого риторика війни до 2014 року обмежувалася відзначенням дня перемоги у Другій світовій, який, як і сам досвід тієї війни, ставав усе менш актуальним і зрозумілим, з огляду як на те, що значно віддалений у часі, так і на те, що в національній культурі ця „подія

пам'яті" (за А. Еткіндом) не стала культовою у свідомості пострадянського покоління. Сучасна молодь виявилась більш зорієнтованою на позаісторичність і понаднаціональність. Марта є, власне, виразним репрезентантом космополітичної свідомості покоління, яке у більшості випадків виявляло пацифістичну позицію щодо війни. В українському суспільстві вихованню такого покоління сприяла і державна політика демілітаризації, яка ще від часу відмови держави від ядерного статусу (1996) супроводжувалась активною ліквідацією української армії, що, як відомо, призвело до неможливості швидкого і результативного опору ворогові.

Однак основний акцент варто зосередити на хронологічному рубіконі 2014 року. Саме після Революції гідності, анексії Криму і початку бойових дій на Сході України молоде покоління взяло на себе відповідальність за відстоювання державних інтересів. Не останню роль у такій поведінці зіграли ті події національної пам'яті, які викривали реальний тоталітарний досвід українців і перспективу повернення в статус залежності від Росії.

Жіночий і дитячий вимір травми

Одна з надважливих тем, досі майже не проговорена в культурних дискурсах війни, стосується жіночого травматичного досвіду. У романі Гаськи Шиян ця тема якраз цілком виразно означена. Чимало літературних текстів, зокрема *Маріупольський процес* Галини Вдовиченко, *Оголений нерв* Світлани Талан, а особливо *Життя P.S.* Валерії Бурлакової, репрезентують жіночий досвід війни в різних його вимірах. У перших двох випадках ідеться про статус-становище цивільної жінки на територіях бойових дій з усіма ймовірними наслідками. Твір Бурлакової – це важливе свідчення жінки-воїна, яка травму війни переживає подвійно: воюючи на фронті нарівні з чоловіками, переживаючи смерть коханого чоловіка, необхідність убивати, щоб вижити, а також адаптуючись до світу, в якому не діють жодні моральні та юридичні закони. Названі тексти важливі тим, що вони інтерпретують травму жінки в різних її проявах, з різних позицій, однак їх об'єднує спільний об'єкт рефлексії, пов'язаний із пізнанням сутності війни як абсолютного зла.

Гаська Шиян розкриває нетипову парадигму такого досвіду, а саме: життя жінки в тилу, коли на фронті її чоловік чи коханий. Героїня роману, яка до певного моменту свідомо відсторонювалась від товариства таких жінок, раптово опиняється перед фактом, що тепер і вона одна з них. Вкрай важкими для усвідомлення видаються і сила волі Катрусі, яка, виховуючи трьох малих дітей, займається волонтерством і не падає духом від того, що чоловік перманентно перебуває на лінії життя та смерті, і залізний самоконтроль Олі, яка працює з Мартою в одній ІТ-компанії, також виховує трьох дітей і курує сер-

йозні волонтерські проекти, і, як виявиться згодом, напускна флегматичність Елли, яка, втративши чоловіка на фронті, досі спить із його бушлатом і вірить, що той зберігає його тепло. Всі ці жінки – представниці того покоління, яке не здається перед труднощами. Попри вкрай глибоку психологічну травму, вони виявляють парадоксальну силу, емоційну стійкість і віру у власну справу і справу своїх чоловіків.

Марті важко змиритися зі статусом жінки в умовах війни. Її єство всіляко противиться входженню у цей некомфортний простір, вона намагається, всупереч усьому, зберігати душевну рівновагу, відмежовуючись від вибору і статусу свого коханого. Однак цей вимір травми героїні насправді давно вийшов поза межі індивідуального переживання. Найбільше героїню вражає неможливість зберегти власний інтимний простір болючих переживань, оскільки, як раптово виявилось, цей простір давно має статус публічного. Її доля – це доля багатьох інших жінок, жінок цілої країни. Розмови з такими стають своєрідним актом терапії, усвідомленням співпричетності до спільної національної травми, уникнути якої не вдасться. Марта раптом усвідомлює, як „на поверхню лізуть історії про тих, хто пішов, про тих, хто повернувся, і про тих, хто ні” [Шиян 2019: 152]. Тут варто звернути увагу на подвійну наративізацію травми війни. З одного боку, сам роман є художньою фіксацією актуального досвіду, з іншого боку, – постійні внутрішні монологи героїні, а також її розмови із іншими персонажами твору виявляють той підсвідомий вплив травми, який необхідно ословеснити, надати йому форми і змісту, тобто проговорити, з метою звільнитися від болючого досвіду настільки, наскільки це можливо тут і тепер. Така художня наративізація створює ефект спільного публічного сприймання, „спектакулярної репродукції патологічного публічного насилля”, за М. Зельтцером [Seltzer 2015: 314]. Героїня роману в якийсь момент зауважує: „Дистанціюючись від власної травми, ми обговорюємо не своїх чоловіків, а якісь майже абстрактні приклади з життя” [Шиян 2019: 152]. Калейдоскоп історій із фронту розкриває різні рівні індивідуального й колективного досвіду війни, виявляє причини й наслідки участі в ній, зміну ідейних та ідеологічних пріоритетів:

Хтось втратив успішний бізнес, поки був там. Хтось дзвонив на день народження дитини і розповідав у захваті, який учора був салют із „Градів”. Хтось не пив десять років, а потім зірвався і помер від черозу невдовзі після дембеля. Для когось головною мотивацією було, що інакше бабуся не прийме його на Різдво, бо за Україну загинув дід, тож це справа родинної честі... [Шиян 2019: 152]

Для жінок-героїнь роману подібні оповіді – це спосіб пошуку шляхів самотерапії, коли історії інших стають відгомонам власних відчуттів і переживань. Марта сама наголошує на цьому, роздумуючи: „Ми переповідаємо ці історії у пошуках якогось трохи стрьомного, хворобливого полегшення”

[Шиян 2019: 153]. Здається, що з ними такого трапились не може, хоча те, що з ними вже сталося, також може виявитись нарративною терапією для іншого кола розмов.

Героїня наперед переживає найжахливіший фінал своєї історії: „...Коли тільки прийшла повістка, то перше, що я побачила перед очима, – його маленьке біле тільце, уявила його мертвим” [Шиян 2019: 155]. Найбільший страх війни – це насамперед страх смерті. Завчасне програвання негативного сценарію блокує перспективу подальшого розвитку любовних стосунків. А тому, коли нові подруги Марти по нещастю приймають свою долю жінок війни, при цьому активно підтримують своїх чоловіків, працюючи в тилу, дівчина відчуває, що ця травма для неї непосильна. Вона потроху відчужується й відмовляється від Максима. Це не її світ, не її життя, не її час: „...Це ж якось ніби про прабабусь, а не про нас” [Шиян 2019: 155]. Учиняючи так, героїня відкриває в собі глибоку дитячу травму, що визначила її нехіль до патріотизму та жертвності.

Ще одним важливим мотивом роману, який, хоч і не має яскравого вираження у тексті, однак його присутність упродовж усього сюжету досить відчутна, є травма дітей війни, що найбільш вражає в зображеній ситуації. Діти – як найменш захищені і ще не сформовані особистості – піддаються найбільшим ризикам в умовах постійного психологічного напруження. За переконанням Н. Ханга, діти, які пережили травму війни, зазнали руйнування життєвих поглядів ще до їх усталення [Hunt 2010: 12]. Несформованість дитячої психіки передбачає, що вплив травми зчаста визначає поведінку в майбутньому і закладає матрицю життєвих виборів та негативних життєвих сценаріїв. Фундамент особистості визначає втрата (дому, близьких) і перманентний страх смерті. Такі чинники, за умов їх непропрацювання, як правило, мають згубний вплив на функціонування особистості в умовах суспільної стабільності, що настає по війні.

Гаська Шиян привертає увагу до образів дітей, що перебувають на мирній території, однак по-своєму залучені в дискурс війни через загальносуспільні й корпоративні (шкільні) акції підтримки армії, через медійний простір, соціальні мережі та інші інформаційні ресурси. Цей аспект у романі означений кризь призму рефлексій Марти, коли вона долучається до волонтерського руху, допомагаючи формувати посилки на фронт: неодмінними атрибутами в них є дитячі малюнки, власноруч приготоване печиво, сувеніри, тощо. Дитячі уявлення про війну радше патріотично-романтичні, сформовані на основі уяви та розповідей рідних, вчителів тощо. Діти уявляють воїнів як казкових героїв, ідеалізують їх, вірять у безсмертність під захистом національних та сакральних символів, розуміння яких також здебільшого наївне. Танки на малюнках таких дітей переважно завітчані, а з „дула вигинається райдуга” [Шиян 2019: 60]. Війна в них різнобарвна і обов’язково передбачає

перемогу добра над злом. Попри ідеалізацію війни, не можна твердити, що в дитячому сприйнятті відсутній елемент травми; просто він не виражений явно, а має опосередковану форму.

Зовсім інша ситуація з дітьми фронтовиків, травма яких закорінена у відсутності/втраті батьків внаслідок війни. Розвозячи подарунки до святого Миколая від волонтерського центру дітям фронтовиків та переселенців, Марта мимоволі проникає в їхній світ, проектує на себе їхні почуття. Найбільше вона боїться, що в цьому середовищі емоційне сприйняття війни буде замешаним і нестерпним. Згадки про аркушик з проханням до святого Миколая принести тата замість ляльки або ігри дітей у „сепарів” вражають героїню, вона відчуває безпосередню присутність травматичних переживань у свідомості дітей, батьки яких поріднені з війною. Для таких дітей війна неусвідомлено стає побутом з неодмінним елементом очікування батька/матері з війни. У гіршому випадку – оплакування й приреченості на сирітську долю. Особливої уваги заслуговує те, що гра у війну стає звичним чинником дитячого виростання, формування у свідомості дитини уявлень про ворога, якого неодмінно треба вбити, бо лише так його можна перемогти і стати героєм. Гра, яка закладає у свідомість дитини фундамент агресії і жорстокості, що її не можна заперечити, бо, якщо це погано, то чому тато/мама, поведінку яких наслідують діти, також „граються” у війну?

Страх, який відчуває Марта перед кожним відвіданням такої сім’ї, має індивідуальний характер. Передчасне проживання не-повернення коханого хлопця з війни провокує черговий травматичний *flashback* уявлення втрати зі страхом побачити фото в чорній рамці. Така атрибуція травми, за М. Зельтцером, часто змінює ставлення до події на самоідентифікацію з нею, „переносячи зацікавлення з події на суб’єктивну репрезентацію” [Seltzer 2015: 325]. Марта розуміє, що за будь-яких умов дистанціюватися від травми більше не вдасться, навіть попри спроби уникнути частого спілкування з коханим, Олькою, Катрусею, Еллою тощо. Вона усвідомлює, що біль кожної з них, як і неусвідомлений біль цих дітей, – це їхня спільна травма, що підтверджує її чергова саморефлексія: „Ох, навіщо мені цей біль? Це проектування на себе, якого не уникнеш?” [Шиян 2019: 62].

Черговим наслідком війн, про який пише Гаська Шиян, є досвід дітей-переселенців із зони конфлікту. Набуття нового дому, здавалось, мало би бути для них неабияким стресом. Однак діти приймають цю реальність як даність. Особливо, якщо зону війни їм вдалося покинути разом із батьками. Авторка не акцентує на травмі воєнних дій чи втраті дому. Більшого значення вона надає сприйняттю дитиною нових реалій, які в межах однієї країни видаються їй абсолютно незрозумілими. Це спостерігаємо на прикладі дівчинки Ніки, батьки якої, Антон та Лера, – зовсім не переймаються ані втратою попереднього місця проживання, ані війною. У постатях цих персонажів

авторка закладає риси більшості представників сучасного покоління, яким не властиве традиційне розуміння дому і емоційна прив'язаність до нього. Дім там, де ти перебуваєш на цей момент. Такою ж є і Ніка, яка заявляє: „Мама с папой говорят, что мы скоро уедем в Америку и у нас опять будет новая жизнь!” [Шиян 2019: 172]. На противагу травми війни і вимушеній міграції, Гаська Шиян показує характери, які кожному труднощі сприймають як можливість, адже дитина із цілком дорослим переконанням стверджує: „Важно, когда человек мобильный и не привязывается к вещам” [Шиян 2019: 171]. Утім, підтекстом цієї історії є проблема ширша. Ніка з легкістю вчить англійську, натомість подивляє, що дітки в садочку не розуміють і не сприймають її російської. Образ дівчинки, як і її батьків – це приклад людей без ґрунту, без відчуття потреби національної ідентичності. Ця проблема в романі досить контроверсійна, адже героїня не сприймає пафосного, голослівного патріотизму. Натомість за всією історією її життя, життя її країни, війни – стоїть виразний брак цієї самої ідентичності та індивідуальної самосвідомості.

Роман *За спиною* присвячений зображенню актуальної суспільної ситуації, викликаній війною, хоча про саму війну тут не йдеться. У реаліях ХХІ століття, коли, здавалося б, усі проблеми минулого залишилися позаду, а людство впевнено увійшло в епоху високих технологічних досягнень, в центрі Європи продовжується кривава боротьба за право на національне самовизначення українців. Гаська Шиян виявляє повсюдно присутність війни: людські спроби захватись від неї й одночасну безперспективність таких намірів, намагання вдавати мирне життя і неможливість утілення такої ілюзії. Письменниця спостерігає досвід фізичних і психологічних утрат, задає неунікненну перспективу проживання цієї війни наступними поколіннями навіть після гіпотетичного її завершення. Роман спонукає читача усвідомити, що ні уникнути, ні втекти від травми не вдасться. Залишається віднайти дієві механізми її пропрацювання, аби актуальна війна стала не деструктивним досвідом, а справжнім уроком історії для прийдешніх поколінь і українців, і європейців загалом.

Список використаної літератури

- Гребенюк Т., *Наратив однієї втечі: просторові чинники занурення у світ роману Гаськи Шиян „За спиною”*, [в:] „Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки”, 2019, № 1, с. 5–10.
- Епплбом Е., *Залізна завіса: Приборкання Східної Європи, 1944–1956*, пер. з англ. І. Гарнік, Київ: Вид. дім „Киево-Могилянська академія”, 2017.

- Середа В., „За спиною”: Роман про війну – без війни, [в:] Електронний ресурс: <http://www.golos.com.ua/article/332773>.
- Харамурза Д., Інший погляд на війну: відгук на роман Гаськи Шиян „За спиною”, [в:] Електронний ресурс: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/>.
- Харчук Р., Паперова душа літературного персонажа як знак реальності, [в:] Електронний ресурс: <https://zbruc.eu/node/90302>.
- Юнг К.-Г., Психологія і поезія, [в:] Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст., ред. М. Зубрицька, 2-ге вид., доп., Львів: Літопис, 2002.
- Gilmore L., *Przypadki graniczne: trauma, autoreprezentacja i prawne formy tożsamości*, [w:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Hunt N.C., *Memory, War and Trauma*, New York: Cambridge University Press, 2010.
- LaCapra D., *Trauma, nieobecność, utrata*, [w:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Seltzer M., *Kultura rany*, [w:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Trepte H.-Ch., *W poszukiwaniu „innej wolności”. Opcja emigracyjna, czyli nowy nomadyzm*, [w:] *Opcja niemiecka. O problemach z tożsamością i historią w literaturze polskiej i niemieckiej po 1989 roku*, red. W. Browarny, M. Wolting, Kraków: Universitas, 2014.

Spysok vykorystanoi literatury [References]

- Hrebeniuk T., *Naratyv odnii vtechi: prostorovi chynnyky zanurennia u svit romanu Hasky Shyian „Za spynoiu”* [The narrative of one escape: spatial factors of immersion in the world of Haska Shyians novel “Behind the Back”], [v:] “Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky”, 2019, nr 1, s. 5–10.
- Applebaum E., *Zalizna zavis: Pryborkannia Skhidnoi Yevropy, 1944–1956* [Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956], perekl. z anhł. Ihor Harnik, Kyiv: VD “Kyievo-Mohylianska Akademia”, 2017.
- Sereda V., “Za spynoiu”: Roman pro viinu – bez viiny [“Behind the back”: A novel about the war – without war], [v:] Elektronnyi resurs: <http://www.golos.com.ua/article/332773>.
- Kharamurza D., *Inshyi pohliad na viinu: vidhuk na roman Hasky Shyian „Za spynoiu”* [Another view of the war: a review of Haska Shyians novel “Behind the Back”], [v:] Elektronnyi resurs: <http://litakcent.com/2019/04/11/inshiy-poglyad-na-viynu-retsenziya-na-roman-gaski-shiyan-za-spinoyu/>.
- Kharchuk R., *Paperoval dusha literaturnoho personazha yak znak realnosti* [The paper soul of a literary character as a sign of reality], [v:] Elektronnyi resurs: <https://zbruc.eu/node/90302>.
- Jung K.-G., *Psykhoholiiia i poeziia* [A Psychology and a poetry], [v:] *Slovo. Znak. Dyskurs: Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.*, red. M. Zubrytska, 2-he vyd., dop., Lviv: Litopys, 2002.

- Gilmore L., *Przypadki graniczne: trauma, autoreprezentacja i prawne formy tożsamości* [Borderline cases: trauma, self-representation and legal forms of identity], [in:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Hunt N.C., *Memory, War and Trauma*, New York: Cambridge University Press, 2010.
- LaCapra D., *Trauma, nieobecność, utrata* [Trauma, absence, losing], [in:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Seltzer M., *Kultura rany* [Wound culture], [in:] *Antologia studiów nad traumą*, red. T. Łysak, Kraków: Universitas, 2015.
- Trepte H.-Ch., *W poszukiwaniu „innej wolności”. Opcja emigracyjna, czyli nowy nomadyzm* [In the process of searching of «another freedom». The emigration option, or the new nomadism], [in:] *Opcja niemiecka. O problemach z tożsamością i historią w literaturze polskiej i niemieckiej po 1989 roku*, red. W. Browarny, M. Wolting, Kraków: Universitas, 2014.

Використане джерело

Шиян Г., *За спиною* (роман), Харків: Фабула, 2019.

Vykorystane dzherelo [References]

Shyian H., *Za spynoiu* [Behind the Back], Kharkiv: Fabula, 2019.